

Запорожець О.Ю.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

В статті проаналізовано існуючі на сьогодні підходи щодо визначення сутності глобалізації і глобалізму та показано, що глобалізм по суті є ідеологією лібералізму, розповсюдження якої в світі зумовлено привабливістю цінностей – прав і свобод індивіда, які, однак, використовуються розвиненими країнами як привід для втручання у внутрішні справи інших країн та створення «демократизованого світу» за західним зразком.

Ключові слова: ідеологія, глобалізація, глобалізм, лібералізм

В статье проанализированы подходы к определению сущности глобализации и глобализма и показано, что глобализм по сути является идеологией либерализма, распространение которой в мире обусловлено привлекательностью ее ценностей – прав и свобод индивида, которые, однако, используются развитыми странами как повод для вмешательства во внутренние дела других стран и создания «демократизованного мира» по западному образцу.

Ключевые слова: идеология, глобализация, глобализм, либерализм

The article studies the definitions of globalization and globalism, and shows that globalism is, in fact, the ideology of liberalism disseminating in the world due to attractiveness of its core values – human rights and freedoms. The latter are used by the developed countries as a cover-up to intervene in the domestic affairs of States and to create a «democratized world» according to the Western pattern.

Key words: ideology, globalization, globalism, liberalism

Парадокс сучасного світу полягає у тому, що люди, маючи доступ до величезної кількості джерел інформації, все одно позбавлені повної і достовірної інформації про реальність. Це зумовлено тим, що у сучасному суспільстві на реальність накладається стільки інформаційних нашарувань, що дістатися до первинного шару її практично неможливо.

До того ж, сучасний світ, особливо міжнародні процеси, наповнений різного роду символами, поняттями і категоріями, зміст яких може змінюватись залежно від того, ким, в якій країні та в якому контексті вони використовуються. Ці поняття, терміни, концепти визначають сприйняття дійсності, спрямовують громадську думку у певному напрямку, спонукають до тієї чи іншої поведінки.

Одним із популярних і актуальних термінів сьогодення є глобалізація. З одного боку, це об'єктивний процес розширення взаємодій між суб'єктами міжнародних відносин, посилення транскордонних потоків товарів, послуг, капіталу, людей тощо. З іншого боку, як об'єкт пильної уваги вчених і політиків, глобалізація перетворюється на своєрідну концепцію, що базується на певних ідеях і цінностях, яка поширюється акторами міжнародних відносин з певними цілями.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мета даної статті – охарактеризувати ідеологічний вимір сучасних глобалізаційних процесів.

На сьогодні термін «глобалізація» не має єдиного загальноприйнятого визначення. Дослідники намагаються дати або досить абстрактні дефініції даного терміну, або акцентують увагу на окремих вимірах глобалізації.

Один з ініціаторів розробки теорії глобалізації, американський вчений Р.Робертсон розглядає глобалізацію як об'єктивний процес ущільнення всього світу і суб'єктивний процес все більшого усвідомлення світу як єдиного цілого. Під «феноменологічним ущільненням світу» розуміється як процес посилення взаємозалежності (торгівельної, військової і політичної) між країнами, що входять до світової соціальної системи, так і «зростаюча ймовірність того, що вчинки, бажання або уподобання окремих індивідів будуть визначатися не їхньою локальною, етнічною приналежністю, а більш широким горизонтом референції, будуть адресуватися до світового контексту [1].

Англійський соціолог Е. Гідденс вважає, що суть глобалізації полягає в інтенсифікації всесвітніх соціальних відносин, внаслідок чого віддалені регіони виявляються зв'язаними один з одним у тому сенсі, що місцеві події відображають події, що відбуваються за багато миль від них, і навпаки.

Один із засновників соціології глобалізації У.Бек відмічає, що глобалізація є комплексом процесів, що призводять до формування глобальності, в яких національні держави та їхній суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, орієнтації та ідентичності. Це діалектичний процес, який створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур [1].

Французький дослідник Бертран Баді відзначає наявність трьох вимірів глобалізації: 1) історичний процес, що розвивається протягом багатьох сторіч; 2) гомогенізація світу, життя за єдиними принципами, прихильність єдиним цінностям, прагнення все універсалізувати; 3) зростаюча взаємозалежність, головним наслідком якої є підрив, руйнування національного державного суверенітету під натиском дій нових акторів – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють не тільки між собою, але й з самими державами.

Інший дослідник Даніель Коляр до базових ознак глобалізації відносить також зниження контрольованості низки явищ і процесів у міжнародних відносинах (наприклад, тероризм, діяльність неурядових організацій, міграційні рухи тощо) [2].

На думку Роберта Гілпіна, глобалізація є продуктом такого глобального порядку між державами, що дає змогу створювати, розвивати і підтримувати мережу взаємозв'язків і взаємозалежностей за рамками національно-державних авторитетів і між цими авторитетами.

Директор Інституту проблем глобалізації М. Делягін розуміє під глобалізацією процес формування і подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважно комп'ютерних, технологій.

На думку російського дослідника О.Д. Богатурова, структурний зміст глобалізації полягає у реалізації проекту створення всеосяжного, універсального світопорядку на базі формування економічної, політико-військової та етико-правової спільності переважної більшості найбільш розвинених країн світу шляхом максимально широкого розповсюдження зон впливу сучасного Заходу на решту країн світу [2].

Автор книги «Глобалізація: семіотичні підходи» С.Л.Удовік відмічає, що глобалізація проявляється у зростаючій економічній взаємозалежності країн усього світу внаслідок зростаючого обсягу і різноманітності транскордонних трансакцій товарів, послуг і міжнародних потоків капіталу, а також завдяки все більш швидкій і широкій дифузії технологій. Дослідник виокремлює декілька аспектів глобалізації. По-перше, фінансово-економічна глобалізація, яка

проявляється в кардинальному збільшенні масштабів діяльності ТНК, глобалізації фінансових ринків, валютних та податкових спекуляцій. По-друге, технологічна глобалізація, пов'язана з поширенням наукомісткої продукції та інтернетизації, появою засобів глобального контролю і шпигунства. По-третє, політична і військова глобалізація, що проходить під знаком домінування США. По-четверте, глобалізація культури, до якої можна віднести стандартизацію та уніфікацію, характерні для масової культури; глобалізацію англійської мови, перетворення її на універсальну мову сучасності, завдяки мережі Інтернет і мас-медіа; глобалізацію західних цінностей індивідуалізму, прав людини і свободи; вплив на масову свідомість маніпулятивних технологій [1].

Дослідники визнають, що глобалізація є складним процесом і породжує суперечливі тенденції, зокрема відродження національних, етнічних рухів, які відстоюють свої системи культурних цінностей, рестратифікацію світу (формування нової ієрархії світового масштабу), зіткнення різних міжнародних спільнот, породжене расовою, національною і культурною диференціацією.

Крім того, глобалізаційні процеси охоплюють не всі країни світу: відсталі, слабо розвинені країни так і залишаються на узбіччі й все більше занурюються у власні політичні, економічні та інші проблеми.

Поряд із зростанням диспропорції в рівнях доходів громадян бідних і багатих країн, розвинені країни все у більшій мірі замикаються на економічних відносинах між собою, не допускаючи на свої ринки конкурентоспроможну продукцію з тих держав, де витрати виробництва є значно меншими.

Отже, характерними рисами глобалізації є збільшення транскордонних потоків товарів, послуг, капіталу, зростання взаємозалежності країн в політичній, економічній, військовій та інших сферах, руйнування державного суверенітету, формування єдиного економічного, політичного, правового та інформаційного простору, стандартизація і уніфікація культурної сфери, диверсифікація акторів міжнародних відносин, можливості впливу яких на світові процеси і політику не поступаються можливостям держав тощо. Важливими рисами глобалізації є певний рівень неконтрольованості того, що відбувається, адже багато подій, явищ і процесів дуже швидко виходять за межі національних кордонів й розвиваються вже за «власним сценарієм» під впливом чисельних зовнішніх чинників.

Невід'ємною складовою глобалізації є розповсюдження певних цінностей у політичній, економічній, культурній сферах шляхом пропаганди з боку найбільш впливових і розвинених країн світу. Фактично реальні глобалізаційні процеси супроводжуються формуванням певних ідейних концептів, які визначають сприйняття світових процесів, виправдовують політику певних країн на міжнародній арені тощо.

Російський дослідник О.Богатуров влучно відмітив, що глобалізація – це не лише те, що існує насправді, але і те, що людям пропонують думати і що вони думають про події і їхні перспективи. Інший російський дослідник А.І.Уткін зазначає, що глобалізація є політично затребуваною концепцією [3].

Для позначення ідеології глобалізації використовується термін «глобалізм». Як зазначає Н. А. Косолапов, ідеологічно явище глобалізації багато в чому сприймається через призму глобалізму – конгломерату поглядів щодо позитивної ролі і значення глобальних процесів у житті людства. Глобальне розглядається як самоцінність і засіб вирішення накопичених у світі проблем [3].

Термін «глобалізм» у широкому вжитку означає підхід, концепцію щодо формування, організації та розвитку світу як цілісної економічної, політичної, соціокультурної суперсистеми. Глобалізм передбачає, що світове співтовариство має досягти такого рівня єдності, при якому прогресивний розвиток кожної з країн, кожної нації, народу, залежить від стану змін у світі в цілому. І навпаки, вирішення проблем усього людства все у більшій мірі залежать від стану

розвитку кожної з країн, від активності і злагодженості дій кожного з учасників глобалізаційних процесів.

В тлумачному словнику російської мови глобалізм визначається як політика і практика держави, що базується на праві втручання у внутрішні справи інших країн з позицій загальнолюдських цінностей, в нав'язуванні своєї волі країнам з іншою культурою [4].

За іншим визначенням, глобалізм – це сукупність політичних стратегій, пов'язаних з організацією та координацією зусиль всього людства щодо попередження його самознищення [5].

Очевидно, що трактування глобалізму не є однозначними і створюють сприятливі умови для створення образів та стереотипів сприйняття.

В наукових працях часто глобалізм розглядається як певна ідеологія, яку поширюють розвинені країни Заходу, насамперед США. Дослідники відмічають, що по суті глобалізм – це ідеологія лібералізму в планетарному масштабі. При цьому лібералізм фундаментально змінюється/деформується, втрачаючи найбільш привабливі ідеї та цінності.

Так, російський дослідник, автор книги «Искушение глобализмом» А. С. Панарін трактує глобалізм як ідеологію і стратегію, що передбачає конструювання світу економічного і політичного монополізму, в якому нормальна конкуренція і партнерство підміняються поділом країн на «золотий мільярд» і безправну периферію [6].

А.С. Панарін виділяє три типи глобалізму: 1) глобалізм епохи Просвітництва з її інтенцією до формування єдиного світового простору, заснованого на універсальних прогресу і єдиній долі всіх людей на планеті; 2) езотеричний глобалізм правлячих еліт, які, дистанціюючись від «національного егоїзму» і місцевих інтересів, утворюють консорціум світової правлячої меншості і працюють над створенням такого світового порядку, який був би прозорим для всіх учасників цього привілейованого клубу; 3) глобалізм, заснований на традиційній процедурі перетворення однієї держави, з її національною обмеженістю, на монопольного носія влади у глобальному масштабі [6].

Російський аналітик А.Г.Дугін вважає, що ідейну доктрину глобалізму складають такі постулати: планетарна уніфікація держав, народів, культур в соціальному, економічному та політичному смислах; домінування Заходу, поширення ліберальної демократії на весь світ, перетворення американських військових сил на світового жандарма; економіка постіндустріального суспільства, в якій електронно-біржєві спекуляції є важливішими за реальне виробництво; повне поглинання капіталом праці та перетворення її на пасивний об'єкт; концепція «золотого мільярду», згідно з якою у складній ситуації вижити зможе лише високорозвинена частина людства; змішування рас і націй, руйнування релігій, перетворення всіх людей на невизначену масу без історії, культури і т.д.; створення квазілюдських істот і біомутантів; тотальна інформатизація та віртуалізація виробництва; перманентна міграція індівідів; створення світової поліції, яка буде боротися з невдоволеними ліберальною демократією тощо [7].

На думку Г.П.Хоріної, характерною рисою глобалізму як ідеології нового типу є розрив з існуючою традицією. Глобалізм ставить під сумнів значимість цінностей лібералізму (свобода, демократія, права людини, національна держава, нація), оскільки сучасна глобалізація передбачає ліквідацію державних кордонів, зведення до мінімуму ролі держави, уніфікацію культур на базі цінностей американської масової культури, тотальний контроль над поведінкою індівідів, знищення інститутів демократії [8].

Інший дослідник О.Чесноков відмічає, що сама глобалізація стала ідеологією. За змістовним наповненням, це рафіновані ідеологеми лібералізму. Особливими рисами ідеології глобалізму є універсальність, розмитість цінностей, які можна по-різному інтерпретувати; відсутність чітко вираженої довгострокової цілі [9].

Загалом, можна погодитись з дослідниками, які стверджують, що глобалізм – це нова назва лібералізму. Тоді виникає питання про доцільність представляти глобалізм як ідеологію.

Дійсно, глобалізуючись, лібералізм зазнає деяких трансформацій, але змістовне ядро залишається незмінним.

Тут доречним буде коротко охарактеризувати основні положення ідеології лібералізму і змодельовати їх трансформації при переході на глобальний рівень.

Лібералізм пропагує абсолютну цінність індивіда і його свободи. Людина представлена як автономна самоврядна особистість, здатна встановлювати закони власної моральності та поведінки.

Свобода означає захист від зовнішнього тиску, обмежень з боку влади і держави, а також свободу розвитку своїх здібностей, реалізації своєї індивідуальності. Єдиним обмеженням свободи індивіда є права і свободи інших людей.

Основна функція держави – це захист прав і свобод індивіда шляхом встановлення демократичного політичного режиму і створення дієвої правової системи.

Фундаментальними цінностями лібералізму є також рівність, верховенство закону, плюралізм (рівноправність різних думок і поглядів), толерантність, приватна власність, вільний ринок, вільна конкуренція, вільне підприємництво.

В ідеології лібералізму проголошується рівність людей перед законом і рівність у реалізації своїх здібностей, в підвищенні добробуту і в кар'єрному зростанні незалежно від статі, раси, переконань, релігії та соціального походження [10].

Вільний ринок, вільна конкуренція, вільне підприємництво розглядаються як універсально значущі механізми суспільного розвитку.

В рамках лібералізму просувається ідея громадянського суспільства, заснованого на приватній власності та вільному ринку, що є незалежним від держави та політичних інститутів. Метою лібералізму є розбудова демократичної правової держави.

Для лібералізму характерна також віра в розум і прогрес людства, який засновується на знаннях, що дають змогу не лише адекватно розуміти навколишній світ, а й змінювати його на краще.

Ще у 70-х роках 20 століття лібералами активно розроблялася концепція створення суспільства «інтегрального типу», тобто злиття людства в єдине ціле завдяки економічній інтеграції, політичній демократизації та розвитку комунікацій. Реалізації цих ідей сприяють розпад СРСР і розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій.

Що відбувається з лібералізмом, коли він «глобалізується»?

Базові ліберальні цінності – права і свободи індивіда, вільний ринок, вільна конкуренція, верховенство закону, приватна власність – залишаються незмінними.

Так, США та країни ЄС активно пропагують й відстежують дотримання прав і свобод людини в інших країнах світу, зокрема, направляючи своїх спостерігачів й експертів/політичних представників до інших держав та поширюючи інформацію про рейтинги країн в сфері захисту прав і свобод людини, свободи слова і преси тощо. Низькі показники за цими рейтингами позначаються на іміджі та авторитеті держави на міжнародній арені.

Свобода індивіда набуває практично абсолютний характер, оскільки глобалізація усуває кастові, класові, національні і цивілізаційні обмеження.

Єдиний регулятивний механізм – це міжнародно-правові норми, закріплені в таких документах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права тощо.

Ідея громадянського суспільства в глобальному масштабі перетворюється на так зване «мережеве суспільство» (за термінологією М.Кастельса), що базується на інформаційно-комунікаційних технологіях.

Прогрес людства фактично пов'язується з розвитком глобального інформаційного суспільства. Ліберальні принципи світоустрою знаходять відображення у документах Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (2003, 2005 рр.). Так, в Женевській

декларації принципів підкреслюється пріоритетність прав і свобод людини, які можуть бути обмежені законом лише з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та задоволення вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

В Декларації визначені, зокрема, такі принципи розвитку інформаційного суспільства, як забезпечення кожній людині можливості доступу до інформації, ідей і знань (рівність можливостей); повага культурної самобутності, багатомовності, розвиток і забезпечення доступності місцевого контенту (плюралізм); дотримання принципів незалежності, плюралізму та розмаїття ЗМІ (свобода слова, свобода преси); повага основних прав і свобод людини, а також таких цінностей, як рівність, солідарність, толерантність тощо [11].

Що стосується довгострокової цілі глобалізму, то по суті вона також співпадає з лібералізмом. На глобальному рівні мова йде про створення мережі суспільств з ліберальною демократією, які впроваджують західні моделі організації соціально-економічної, політичної, правової та інших сфер суспільного життя.

В цьому контексті демократичні цінності часто стають приводом для втручання у внутрішні справи інших країн, для виправдання військових дій проти недемократичних політичних режимів. Серед актуальних прикладів – війна в Лівії і повалення режиму Муаммара Каддафі; інформаційна кампанія західних держав, спрямована на дискредитацію уряду Башара Асада в Сирії.

Як відомо, ідеології створюються для управління масами і передбачають використання широкого спектру методів і засобів маніпулювання масовою свідомістю. Маніпулювання відбувається на всіх рівнях, починаючи з постулатів про індивідуальні права і свободи, рівність можливостей для самореалізації, невтручання держави в життєдіяльність громадян, закінчуючи проектом світлого майбутнього.

Аналогічні процеси відбуваються на глобальному рівні. У світовому інформаційному просторі найбільш впливовими суб'єктами міжнародних відносин створюється і поширюється низка міфів глобалізації, а саме: міф про вільний ринок товарів, послуг, інформації, фінансів (в реальності на ринку є «правила гри», встановлені переважно найбільш розвиненими країнами, що створюють обмеження і перешкоди для вільної циркуляції продукції з інших країн); міф про саморегулюючі суспільства свідомих громадян у планетарному масштабі (насправді в будь-якому суспільстві є лідери, які спрямовують, мобілізують маси на ті чи інші дії; в глобалізованому світі просто відбувається дифузія влади, змінюється структура впливу і технології управління масами); міф про майбутню стабільність та безпеку в усьому світі (насправді, глобалізація не є панацеєю від існуючих проблем, вона сама створює нові проблеми і протиріччя); міф про єдність людства тощо.

Глобалізм сам по собі є теж своєрідною міфологемою, яка подається під певним кутом зору як дослідниками, так і політичними суб'єктами з метою формування бажаної громадської думки, створення певних рамок (фреймів) сприйняття міжнародних подій і процесів.

Отже, за змістовним наповненням, глобалізм – це ідеологія лібералізму, що розвивається й вдосконалюється, набуваючи нові відтінки та форми, нарощуючи свій потенціал, при цьому зберігаючи в цілісності змістовне «ядро». Фактично розвиненим західним країнам вдалося регіональний досвід політичного і соціально-економічного розвитку представити як глобальний еталон.

Глобальне поширення ліберальної ідеології є значною мірою результатом ефективного використання розвиненими країнами ресурсів «м'якої сили». Ключовим компонентом «м'якої сили» є цінності держави, які є привабливими для інших. Як зазначив автор терміну, американський політолог Джозеф Най, спокуса є більш дієвою, ніж примус, а такі цінності, як права людини, свобода, рівність можливостей є надзвичайно спокусливими. Для розповсюдження цих цінностей західні країни використовують сучасні технології інформаційного забезпечення

державної політики, організовують різноманітні програми (обміну студентів, вивчення іноземної мови і т.д.), семінари, симпозіуми, виставки для встановлення діалогу із громадськістю різних країн, підтримують і розширюють мережу неурядових організацій, які проводять різноманітні інформаційно-пропагандистські заходи, залучаючи до них громадян інших країн. Як наслідок, створено надзвичайно дієвий ідеологічний проект, що базується на потужних комунікативних технологіях. Особливою рисою ліберальної ідеології є невластивий для більшості ідеологій певний рівень гнучкості, що з одного боку, дає змогу адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища, а з іншого – зберігати незмінними базові цінності та цілі.

Таким чином, глобалізація сьогодні є не лише об'єктивним процесом посилення взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин, але й певним ідейним концептом, що встановлює рамки сприйняття світових процесів і явищ. Вона проявляється у посиленні взаємозалежності країн, уніфікації політичних, економічних, правових, культурних норм і принципів діяльності суб'єктів міжнародних відносин, формуванні єдиного інформаційного простору, а також диверсифікації учасників міжнародних відносин, що зумовлює певний ступінь неконтрольованості низки міжнародних процесів та явищ. Феномен стрімкого розповсюдження у світі глобалізму обумовлений тим, що за ним «ховається» ідеологія лібералізму з її незмінними цінностями прав і свобод індивіда та проектом розбудови демократичної правової держави. Розвинені країни, насамперед США і країни ЄС, використовують привабливість ліберальних цінностей, зумовлених їхньою гуманністю і універсальністю, як привід для втручання у внутрішні справи інших країн для досягнення власних політичних, економічних та інших цілей. Маніпулюючи загальнолюдськими цінностями, західні країни розширюють сферу свого впливу і фактично створюють «демократизований світ», який розвивається за встановленим ними «сценарієм».

Список використаних джерел

1. Тужба Э.Н. Глобализация: основные измерения и подходы к пониманию / Э.Н.Тужба // Общество: социология, психология, педагогика. – 2011 г. – №1-2. – С. 13-20.
2. Шумилов М.М. Концептуальные основы глобализации [Электронный ресурс] / М.М.Шумилов. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/459/57>.
3. Мунтян М.А. Идеология глобализма и современный мир / М.А.Мунтян // Идеология в современном обществе. Материалы круглого стола. – М.: Изд-во МГУК, 2002. – С. 46-72.
4. Большой толковый словарь русского языка /Под ред. С. А. Кузнецова. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.
5. Мунтян М.А. Глобализм // Новая философская энциклопедия. Т. 1. – М.: Мысль, 2001. – С. 533.
6. Панарин А. С. Искушение глобализмом / Панарин А.С. — М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 416 с.
7. Мельник В.А. Политические идеологии: учеб.пособие / Мельник В.А. – Минск: Выш.шк., 2009. – 399с.
8. Хорина Г. П. Глобализм как идеология [Электронный ресурс] / Г.П.Хорина. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2005_1/Khorina/10.pdf.
9. Чесноков А. Роль идеологии в условиях глобализации [Электронный ресурс] / А.Чесноков. – Режим доступа: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=349>
10. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень /Романюк А.С. – К.: Знання, 2011. – 255 с.
11. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии», 12 декабря 2003 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/wsis/dec.pdf>.